

Cels Gomis i Mestre, cultura popular i cultura obrera

Savador Palomar

«Somos los más, somos los mejores, y en una sociedad que para acusarla de injusta basta decir que está compuesta de diferentes categorías, ocupamos el último lugar. Y esto que viene sucediendo en el mundo por culpa de todos los legisladores, por la complicitad de todos los gobernantes, por el egoísmo de todos los explotadores y ha obtenido la sanción de todas las religiones, no debe ser y no será, porque para que cese, venimos aquí para instruirnos y a concertarnos, para que la justicia resplandezca de una vez y para siempre sobre la tierra.»

[Cels Gomis, presidint una sessió organitzada pels Internacionalistes. Madrid, 1870]

La personalitat de Cels Gomis i Mestre és enormement rica pel que fa a la diversitat de camps d'actuació –professional, política, estudis folklòrics, divulgació científica...–, però també per l'intensitat amb què s'ocupà en les diferents tasques. Esdevé així un personatge singular en la història dels moviments socials, el catalanisme i la recerca folklòrica a l'Estat espanyol, en la cruïlla entre l'interès per la cultura popular i les aspiracions d'emancipació social de les classes treballadores.

Nascut a Reus el 6 de gener de 1841, la seva família es va traslladar a Madrid, on va estudiar. Abans d'acabar la carrera d'enginyer de camins, el 1862, va tornar a Catalunya per treballar en les obres del ferrocarril de Reus a Montblanc.

Al llarg de la seva vida va ocupar-se dels estudis previs i del traçat de diverses línies de ferrocarril, carreteres i altres obres públiques, fet que motivà freqüents desplaçaments i canvis de residència entre Catalunya, Castella, el País Basc, Aragó i Andalusia. Viatger infatigable, doncs, per raons familiars, polítiques o laborals, s'esforça alhora en descobrir i estudiar l'entorn on desenvolupa la seva activitat. En aquest sentit, és prou difícil, per exemple, destriar els seus escrits sobre les característiques físiques d'una àrea geogràfica o l'estudi de determinats indrets, del seu treball com a enginyer o de la seva recerca cultural sobre les persones que hi habiten.

El 30 de març de 1874 es va casar amb Dolores Perales, natural de Madrid, amb qui tingué set fills. Foren Josep Antoni, Dolors i Cels, nascuts a Barcelona, on fixà el seu domicili familiar el 1876, Matilde i Carolina. Dos més, Enric i Lluís, van morir de petits. A partir de 1893 residí a Barcelona. El 1908, s'ocupa d'un projecte per portar aigua a Barcelona des d'Esparraguera. Fent els estudis preliminars per a aquesta obra, va patir una greu caiguda que li suposà, després d'una llarga i penosa espera, la pèrdua del braç esquerre. Va morir el 13 de juny de 1915.

Escriptor prolífic, va publicar desenes de llibres i centenars d'articles amb un ampli ventall de temàtiques, que abasta des de la divulgació científica –geografia, geologia o altres ciències naturals– fins a les qüestions socials, passant, evidentment, pel folklore i la literatura oral o la poesia. El tret que caracteritza, però, la seva obra i que, d'alguna forma, es pot considerar el fil conductor de bona part de la seva actuació és, sens dubte, la importància que

atorga a la raó i al coneixement científic com a instruments de transformació de la societat i de millora per a les classes populars.

La seva relació constant amb les classes populars –com els pagesos esdevinguts treballadors assalariats de la construcció del ferrocarril– motivà la seva presa de consciència respecte a les condicions de vida del proletariat i la necessitat d'una revolució social. Ideològicament, el pensament de Cels Gomis s'orientà primer cap el republicanisme federal –durant la Revolució de Setembre de 1868 va conèixer Valentí Amirall– per passar després a l'anarquisme.

El 1869 esdevingué secretari del Club dels Federalistes, presidit per Almirall, i forma part de la redacció d'*El Estado Catalán*, periòdic fundat per Almirall i Lasarte. El mes d'abril d'aquell any participa en les reunions prèvies a l'anomenat pacte de Tortosa, signat entre les forces fedarals dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, i en la revolta d'octubre de 1869, protagonitzada pels federalistes anomenats «intransigents». Exiliat a Ginebra, el 1870, després del fracàs de la revolta, va entrar en contacte amb l'Associació Internacional dels Treballadors, on conegué Bakunin, i s'afilià a l'organització anarquista Aliança de la Democràcia Socialista. De retorn a l'Estat espanyol, va residir un temps a Madrid, on desenvolupà una intensa activitat política com a membre del nucli Internacionalista de la capital de l'estat. A la dècada de 1880, Cels Gomis va escriure diverses obres de propaganda anarquista, col·laborant en revistes com *Acracia* o *La Tramuntana* –que editava el també reusenc Josep Lluнас i Pujals– i participant en esdeveniments com el Certamen Socialista celebrat a Reus el 1885.

L'evolució del moviment anarquista, immers en la dinàmica acció directa-repressió policial, i el seu profund desacord amb les pràctiques violentes van motivar, en els últims anys del segle XIX, la seva desvinculació de l'anarquisme organitzat.

Tal com explica Llorenç Prats, Cels Gomis postulava «un anarquisme d'arrel bakuninista, basat en un compromís racional i radical en les seves aspiracions, però moderat per un esperit de tolerància del qual Gomis féu gala durant tota la seva vida». El seu posicionament ideològic és comú a una part important del moviment llibertari de l'època: creia en la persona i en la raó, en el coneixement com a motor de progrés i en la lluita contra els mites, els errors i les supersticions que afectaven les classes populars. D'aquí la seva preocupació per la instrucció de la classe treballadora, per la divulgació científica i pel coneixement que traspuen tant les seves obres escolars com els seus estudis folklòrics. A *Rudimentos de la agricultura española*, publicat el 1900, un manual escolar adreçat al mestres que han de treballar en l'àmbit rural, a més d'un complet temari sobre climatologia, tècniques de conreu, botànica o ramaderia, introdueix conceptes com la comptabilitat agrícola, la importància dels bancs, els canals de distribució dels productes i acaba amb una reflexió sobre la importància de l'associacionisme i el sindicalisme agrari:

«En España tenemos la inveterada costumbre de fiarlo todo al Gobierno, sin tener en cuenta que éste, o no hace nada o lo hace mal y caro. No hay más que ver el abandono en que tienen los canales de riego [...].

»Es menester que nos acostumbremos a substituir la iniciativa individual o colectiva a la del Gobierno: éste es un intermediario que nos resulta excesivamente caro, y tenemos además que agradecerle lo que hace con

nuestro dinero. La acción combinada de todos ha de ser más pronta y eficaz y, sobretudo, mucho más barata que la del Estado. Para encauzar dicha acción y dirigirla a un fin dado es por lo que se nombran los sindicatos.»

La raó i la ciència són a la base del pensament de Cels Gomis. Pertany a aquesta generació de revolucionaris convençuts que si hi ha poder, si hi ha governants que subjecten i oprimeixen el poble, si hi ha capitalistes que l'exploten, és per la ignorància dels treballadors que no tenen els coneixements que possibilitin l'ús de la tecnologia industrial en mans de les classes dominants i que viuen subjectes per l'error de considerar que l'ordre establert no pot ser canviat, això gràcies en bona part a la tasca de domesticació que realitza l'Església.

Són anarquistes que cerquen la utopia dins la utopia, no només a la recerca d'una societat igualitària i justa, sense classes socials ni poder polític, sinó convençuts que només el coneixement de la realitat social, sense enganys ni miratges generats pels poderosos, haurà de provocar inevitablement la revolució social. És la utopia del coneixement al servei de l'alliberament de les persones i la transformació de la societat.

L'emancipació dels treballadors, la justícia social, la desaparició del poder, no són una opció ideològica, sinó una qüestió de sentit comú, una conseqüència de l'anàlisi racional de la societat:

«Queremos que el trabajo no carezca de los necesario mientras el que viva en la holganza disfrute de lo superfluo; no queremos que el trabajo de vuestros esposos y de vuestros hijos dependa de la buena o mala voluntad, de la previsión o imprevisión de los que han acaparado las máquinas, las herramientas, el suelo y las primeras materias; no queremos que el que edifica palacios viva en miserables chozas, que el que teje la seda vista de paño burdo; que el que fabrica la tela no tenga camisa que ponerse, que el que arranca a fuerza de sudores sus frutos a la tierra no tenga un pedazo de pan que llevarse a la boca.

»No queremos que haya amos y esclavos, señores y siervos, pobres y ricos. Queremos que todos los hombres sean verdaderamente iguales; que no haya entre ellos otras desigualdades que las que dimanen de la naturaleza y que indudablemente se iran borrando con el tiempo. Queremos, en una palabra, que todo sea de todos y que el hombre no se vea obligado como hoy a morir de hambre por sobra de comestibles o tirititar de frío por exceso de géneros de abrigo. Como veis, nuestras pretensiones no pueden ser más justas.»

Aquest anhel d'emancipació social no es desvincula, ans al contrari, d'un arrelament a la pròpia terra. Cels Gomis participa del sentiment identitari que el fa sentir-se català, però alhora vol ser ciutadà d'un mon organitzar segons els principis igualitaris del federalisme, entès, com afirma Isidre Molas, com el criteri per unir les persones en un ordre racional basat en la llibertat.

El seu catalanisme, prou freqüent en els llibertaris del moment, es formula com una actitud contra la uniformitat i el centralisme, que no té res a veure amb el caire conservador i tradicionalista de moviments com la Renaixença. En paraules del mateix Gomis, responent a Ginestà Punset que, el 1900, l'hi havia demanat la seva opinió respecte a compondre una lletra per a l'himne «Els segadors»:

«No es pensi pas que jo sigui enemic de l'autonomia de Catalunya, ans al contrari: la vull tan àmplia que de segur que se n'esgarrifarien fins los que lluiten en les files més avançades del catalanisme. Per a mi s'ha de començar per l'autonomia individual dins de cada poble, per la de cada poble dins de cada regió o encontrada natural, i acabar per la de cada encontrada dins de cada nació. Per substituir Barcelona a Madrid i la brutícia d'aquí a la d'allí, no val la pena canviar l'ordre de coses actual.»

Com altres pensadors llibertaris de l'època, Gomis veu en l'Església catòlica un enemic de la ciència i un factor de subjecció del poble. En textos com *A las madres* (1886) o *El catolicismo y la cuestión social* (1887), hi formula una dura crítica al paper de l'Església com a instrument d'alienació de la classe obrera o hi qüestiona les mesures socials proposades des del catolicisme per millorar les condicions de vida dels obrers, en la mesura que no suposen cap canvi en l'estructura de la societat:

«Y es que la religión, una de las más firmes bases de la sociedad presente, no tiene otra misión que la de acallar las justas protestas del hombre contra los atropellos de que es víctima, haciéndole creer que las miserias de la vida son un don del cielo, a fin de que las sufra resignado y hasta las acepte gustoso como la más evidente prueba de la bondad divina.»

Tanmateix, aquesta crítica a la religió no és menys present en el seu treball com a folklorista:

«Lo que convé es recollir totes les preocupacions populars, no per a perpetuar-les, com creuen alguns, sinó per destruir-les, conservant-les solsament escrites per a què en temps a venir pugui el poble comparar son estat de progrés amb lo endarreriment en què viuen sos antepassats.»

Entre aquestes superticions, Cels Gomis posa especial ènfasi en aquelles que fomenta la mateixa Església catòlica. En resposta a Francesc Maspons i Labrós, que havia prologat el llibre *Lo llamp y'ls temporals*, afirma:

«És l'Església catòlica qui ha substituït pel diable tots els déus que en l'antiga mitologia representaven el mal, i precisament per demostrar-ho vaig publicar «Lo llamp y'ls temporals» posant al costat de les pràctiques populars les pràctiques catòliques, i, juntament amb les oracions del poble, els exorcismes de l'Església [...]. Perquè és ella, l'Església catòlica, qui ha fet la substitució que el senyor Maspons atribueix a l'home; aquest no ha fet més que traduir-la al llenguatge vulgar afegint-hi pràctiques que poden no ser catòliques, per més que la idea original ho sigui.»

Enfrontat a aquells que volen utilitzar el folklore com a recurs per bastir una pàtria a la mesura de les seves concepcions, Gomis opta per una aproximació científica a la tradició popular: «Jo crec que ningú té dret a alterar ni poc ni gens les produccions populars, si les vol donar com a tals», afirma el 1884, diferenciant-se així d'aquells que reformen o milloren les produccions populars segons els propis criteris morals o estètics.

L'obra dels Cels Gomis, malgrat les poques aportacions teòriques que ens ha deixat, deixa entreveure una percepció del folklore com a saviesa popular, com a un conjunt de coneixements adquirits per una experiència –empírica– quotidiana que es transmet de generació en generació. Adverteix, però, que aquests coneixements no són sempre certs, o que l'esdevenir de les coses ha modificat les condicions que els feien vàlids. I considera, sense cap mena de romanticisme, que estan condemnats a desaparèixer, superats pel coneixement científic i l'educació. «És llei natural que així sigui, com ho és que les criatures en arribar a la pubertat no continuïn creient que són els Reis Mags d'Orient els qui portaven joguines que tanta il·lusió els feien», afirmava en el pròleg –escrit el 1888– de *Meteorologia i agricultura populars*. En aquest mateix text explicita prou bé la seva visió del folklore:

«Obligat per la índole del meu treball a viure constantment entre la gent del poble, amic des de molt petit de la lectura i no trobant en les reduïdes localitats on he d'estar cap biblioteca per a consultar, he tingut la sort d'acabar per trobar un llibre en cada una de les persones que em rodegen, llibre que, no per estar enquadrat en rústica, deixa de contenir menys interessants matèries. Tota la saviesa, tota la ciència de les generacions passades es troba escampada entre els individus que componen el nostre poble. No sembla sinó que el llibre que la contenia s'hagi desenquadrat i que un cop de vent hagi escampat els seus fulls fins pels darrers racons de les nostres contrades.»

Malgrat no haver viscut pràcticament a Reus, visità sovint la seva ciutat nadiua per raons familiars o de feina. La seva identificació amb la ciutat d'origen es fa palesa en l'ús de la primera persona quan fa referència, per exemple, a formes dialectals o materials folklòrics procedents del Camp. Gomis va tenir força contacte amb altres reusencs que desenvoluparen la seva activitat a Barcelona com, per exemple, Joaquim M. Bartrina, al qual es refereix com a «malaguanyat paisà i amic», o Josep Lluç i Pujals. El 1885 va participar en la trobada obrerista de Reus organitzada per l'anarquista Centre d'Amics. El març de 1892, el Centre de Lectura va demanar la seva col·laboració en l'homenatge a Andreu de Bofarull.

Cels Gomis i Mestre exemplifica, en definitiva, aquest punt de trobada entre la cultura popular, entesa com la cultura quotidiana de les poblacions rurals o dels pagesos esdevinguts proletaris, i la cultura obrera, entesa com a cultura d'una classe social que aspira al coneixement per alliberar-se i canviar la societat.

La seva bibliografia és extensa: escrits de caire social i polític, ressenyes excursionistes, treball de divulgació científica, llibres escolars i poesia. Entre els seus treballs sobre cultura popular podem esmentar *La lluna segons lo poble* (1884), *Lo llamp y'ls temporals* (1884), *Costums empordanesas. Dinars de morts, honras grassas* (1887), *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions* (1888), *Tradicions de Cardó* (1890), *Botànica popular ab gran nombre de confrontacions* (1891) –reeditada amb el títol de *Dites i tradicions populars referents a les plantes* (1983)–, *Literatura popular catalana* (1910), *Zoologia popular catalana* (1910), a les quals cal afegir, en els últims anys, *La bruixa catalana* (1987) o *Meteorologia i agricultura populars* (1998), com a resultat de la dedicació del seu nét Cels Gomis i Serdañons, o l'edició facsímil de *La lluna segons lo poble* (1999).

Precisament fou l'interès de Cels Gomis i Serdañons en l'obra del seu avi el que ha possibilitat la recuperació dels materials personals de Cels Gomis i Mestre per al seu estudi i divulgació. Cels Gomis i Serdañons dedicà moltes hores a transcriure i catalogar uns materials, possibilitant edicions revisades com les esmentades anteriorment o reculls –avui encara inèdits– com el dedicat a la geografia folklòrica.

Admirador de l'obra folklòrica del seu avi –com ell mateix es defineix en la nota preliminar de l'edició de la *Meteorologia popular* de 1998–, la seva intervenció en els materials reflecteix una voluntat de classificació de les notes i textos que possibiliti la seva posterior edició. Un objectiu, divulgar l'obra, que es feu palès quan el vaig conèixer, el 1991, en assistir als actes que l'associació Carrutxa va organitzar a Reus amb motiu del cent cinquanta aniversari del naixement del seu avi. Després de la seva mort, l'arxiu personal del folklorista va ser cedit per la família a la ciutat de Reus, en un acte formalitzat el 3 de maig de 2001.

En el moment en què la realització de l'inventari d'aquest fons personal obre les portes a l'estudi dels materials originals de l'avi, convé no oblidar la figura del nét que, per la seva dedicació i estimació, ha fet possible que els interessats per l'obra d'aquest personatge excepcional en la història del folklore i del catalanisme popular comptem, des d'ara, amb nous instruments per a la recerca.

(Publicat sobre paper el desembre de 2003, com a introducció a l'*Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre* de Carme Puyol. Arxiu Històric Municipal de Reus.)